

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69>

УДК 631.1.016:330.837

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Ковбаса Олександр Миколайовичкандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2593-0362>**Kovbasa Oleksandr**
Sumy National Agrarian University

У статті розглядається актуальна проблематика розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. Обґрунтовано важливість дослідження цієї теми у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави, підвищення експортного потенціалу вітчизняної сільськогосподарської продукції, модернізації галузі та залучення інвестицій. У ході дослідження здійснено аналіз структурних зрушень у сільському господарстві, зміни частки малих, середніх та великих підприємств. Визначено сильні та слабкі сторони, можливості та загрози для розвитку аграрного підприємництва, зокрема вплив воєнних дій РФ на стан галузі. Окреслено перспективні напрямки підтримки підприємницької ініціативи, зокрема створення сприятливого інституційного середовища, розбудова сільської інфраструктури, фінансова підтримка, розвиток агроекотуризму та самозайнятості. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання його результатів для формування стратегій розвитку аграрного підприємництва в Україні на різних рівнях.

Ключові слова: аграрне підприємництво, аграрний сектор, сільське господарство, малі та середні підприємства, кооперація, SWOT-аналіз, PEST-аналіз, диверсифікація, інвестиції, агроекотуризм, самозайнятість.

The article deals with the current issues of development of entrepreneurial activity in the agricultural sector of Ukraine's economy. It is emphasized that the agricultural sector plays a significant role in ensuring the economic development of Ukraine, forming a significant share of gross domestic product and employment. The importance of studying this topic in the context of ensuring the food security of the State, increasing the export potential of domestic agricultural products, modernizing the industry and attracting investment is substantiated. The purpose of the study is to determine the current state, potential opportunities and threats to the development of agricultural entrepreneurship in Ukraine. A set of general scientific and special research methods was used, in particular: statistical data analysis, SWOT analysis, PEST analysis. The study analyzes structural changes in agriculture, changes in the share of small, medium and large enterprises. Tendencies to intensify the cooperative movement and diversify the activities of agricultural enterprises are identified. The strengths and weaknesses, opportunities and threats to the development of agrarian entrepreneurship, including the impact of the Russian military actions on the state of the industry, are identified. Promising areas of support for entrepreneurial initiatives are outlined, including the creation of a favorable institutional environment, development of rural infrastructure, financial support, development of agroecotourism and self-employment. In general, ensuring the sustainable development of agrarian entrepreneurship requires a comprehensive approach, including the creation of a favorable business environment, modernization of production, attraction of investments, diversification of the rural economy and support for the diversification of producers' activities. The practical value of the study lies in the possibility of using its results to formulate strategies for the development of agrarian entrepreneurship in Ukraine at various levels.

Keywords: agrarian entrepreneurship, agrarian sector, agriculture, small and medium-sized enterprises, cooperation, SWOT analysis, PEST analysis, diversification, investment, agroecotourism, self-employment.

Постановка проблеми. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України є надзвичайно актуальною

темою для вітчизняних науковців. Адже, сільськогосподарська галузь залишається однією з ключових складових економіки нашої дер-

жави, забезпечуючи значну частку валового внутрішнього продукту та зайнятість населення. Однак, незважаючи на свій потужний потенціал, аграрний сектор стикається з низкою викликів та проблем, які потребують ретельного наукового вивчення та пошуку шляхів їх вирішення. На сьогодні актуальним є питання продовольчої безпеки держави та підвищення експортного потенціалу сільськогосподарської продукції, особливо, зважаючи на військову агресію РФ по відношенню до України. Існує потреба у модернізації та впровадженні інноваційних технологій в аграрному виробництві з метою підвищення його ефективності та конкурентоспроможності. Вкрай важливим є створення сприятливого інвестиційного клімату та залучення інвестицій в аграрний сектор, оскільки без цієї компоненти неможливо забезпечити його сталий розвиток. Важливим залишається і підтримка розвитку сільських територій, малих та середніх сільськогосподарських підприємств, сімейних фермерських господарств тощо. В цілому ж дослідження розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України є надзвичайно багатограним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основні аспекти постановки задачі стимулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України розглянуті в багатьох працях вітчизняних науковців. Наукові дослідження в зазначеній сфері здійснюють такі вітчизняні дослідники, як: Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік [1, 2, 3], Р. О. Мірошник, У. О. Прокоп'єва [5], О. М. Красносова, Є. В. Пономаренко, Р. В. Харченко [6] та інші.

В названих вище працях вивчено різні аспекти розвитку малих та середніх аграрних підприємств у ринковому середовищі, розвиток підприємництва і кооперації в аграрному секторі економіки та його інституціональний аналіз, а також дослідження вибору перспективних напрямів розвитку малого бізнесу в Україні та світі.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення сучасного стану розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки України, а також визначення його потенційних можливостей та загроз, які негативно впливають на його розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз поточного стану підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України засвідчує наявність низки тенденцій та структурних зрушень, що від-

буваються на тлі трансформаційних процесів в галузі.

Згідно з даними Державної служби статистики України, станом на початок 2023 року в аграрному секторі функціонувало близько 53,2 тисяч суб'єктів господарювання, з яких 20,4 тисячі – фізичні особи-підприємці. При цьому спостерігається тенденція до незначного зменшення кількості сільськогосподарських підприємств [4, с. 324].

Статистичні дослідження також показують, що у 2022 році частка малих та середніх підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції сільського господарства становила 83,6%, тоді як на великі підприємства припало лише 16,4% (рис. 1). [4, с. 324].

Водночас, як зазначають науковці О. М. Красносова, Є. В. Пономаренко та ін. в Україні відбувається процес активної диверсифікації діяльності сільськогосподарських підприємств, особливо малих, через розвиток несільськогосподарських видів діяльності, що сприяє підвищенню їх стійкості та конкурентоспроможності [6, с. 282].

Вагомим чинником активізації підприємницької діяльності в аграрній сфері є процеси інтеграції та кооперації. Зокрема, дослідження О. Г. Шпикуляка та ін. свідчить про зростання ролі кооперативного руху в Україні, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зросла з 949 у 2016 році до 1262 у 2023 році [1, с. 24; 4, с. 175].

Слід також наголосити на тому, що військова агресія РФ проти України спричинила значні виклики та загрози для розвитку аграрного підприємництва в нашій державі. Через бойові дії відбуваються руйнування елеваторів, зернових терміналів, сільськогосподарської техніки та обладнання. Пошкоджується логістична інфраструктура – залізничні колії, автошляхи, мости тощо, що ускладнює транспортування та експорт продукції. Внаслідок окупації росією частини територій України аграрні підприємства втрачають контроль над земельними ресурсами та виробничими потужностями на цих територіях. Бойові дії, блокада портів і порушення логістики істотно ускладнюють вивезення врожаю, що загрожує світовій продовольчій кризі та продовольчій безпеці в самій Україні. Через воєнні ризики підвищується вартість кредитних ресурсів, скорочуються інвестиції в аграрний сектор. Відбувається відтік капіталів із країни. Значна частина працездатного сільського населення змушена була виїхати за кордон або до безпечніших регіонів України через війну,

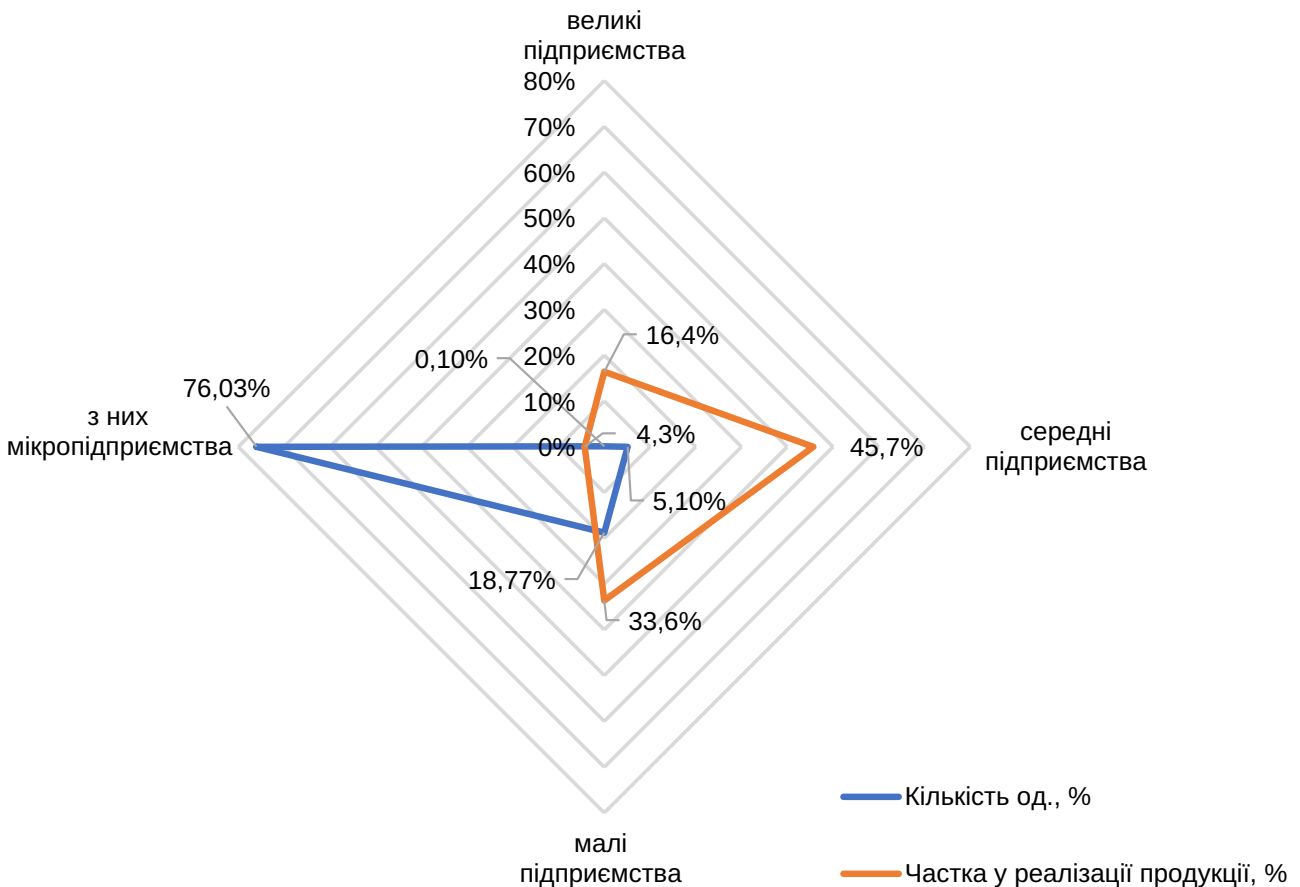

Рис. 1. Частка у загальній кількості та об'ємах реалізації різних видів сільськогосподарських підприємств станом на початок 2023 року

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [4]

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

що призводить до браку робочої сили. Воєнні дії згубно впливають на психоемоційний стан підприємців, знижують їхню ділову активність та мотивацію до інвестування й розширення бізнесу.

Аналізуючи сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, тобто, результати проведеного SWOT-аналізу, які дозволяють визначити ключові проблеми та перспективи, з якими стикається аграрне підприємництво в Україні, маємо змогу формувати базис для розробки стратегічних рішень щодо нівелювання загроз, подолання слабких сторін, максимального використання можливостей та нарощування конкурентних переваг (табл. 1).

Сильними сторонами вітчизняного аграрного сектору є сприятливі природно-кліматичні умови, наявність родючих чорноземів та багатотисячолітніх традицій землеробства. Це створює потужний потенціал для розвитку різноманітних сфер сільськогосподарського виробництва та підприємництва. Серед переваг також відзначаються значний експортний

потенціал аграрної продукції, дешева порівняно з іншими країнами робоча сила, налагоджені логістичні ланцюги для експорту.

Разом з тим, існує низка слабких сторін, серед яких критично важливими є зношеність основних засобів та морально застаріла матеріально-технічна база. Додатковими слабкими сторонами є обмежений доступ до фінансових ресурсів для малих і середніх виробників, залежність від імпортованих ресурсів.

Серед можливостей варто відзначити перспективи подальшої інтеграції у світові ринки, залучення інвестицій для модернізації виробництва, впровадження новітніх технологій. Особливу увагу привертає розвиток органічного землеробства як одного з найбільш перспективних напрямків. Як зазначає Р. О. Мірошник та У. О. Прокоп'єва, органічне виробництво сільськогосподарської продукції стає все більш популярним у світі, відкриваючи перед українськими виробниками великі експортні можливості [5, с. 70–71]. Проте існують серйозні

Таблиця 1

SWOT-аналіз розвитку аграрного підприємництва в Україні

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> – сприятливі природно-кліматичні умови для сільськогосподарського виробництва – наявність родючих чорноземів та землеробських традицій – значний експортний потенціал аграрної продукції – відносно дешева робоча сила порівняно з країнами ЄС – налагоджені логістичні ланцюги для експорту продукції 	<ul style="list-style-type: none"> – зношеність основних засобів та застаріла матеріально-технічна база, особливо в малих та мікро- підприємствах – недостатні темпи впровадження інновацій та цифровізації в аграрному виробництві – обмежений доступ до фінансових ресурсів та інвестицій для малих і середніх виробників – висока залежність від імпортних ресурсів (насіння, добрива, засоби захисту рослин) – низький рівень розвитку сільської інфраструктури та логістики
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> – подальша інтеграція у світові ринки та розширення експортних можливостей залучення інвестицій, у т.ч. іноземних, для модернізації виробництва – впровадження інноваційних технологій (діджиталізація, смарт-ферми тощо) – розвиток органічного землеробства та виробництва органічної продукції – активізація процесів кооперації та інтеграції виробників, розвитку кластерів 	<ul style="list-style-type: none"> – нестабільна політична та економічна ситуація в країні, військові дії – погіршення кон'юнктури світових ринків та падіння цін на сільгосппродукцію – посилення конкуренції з боку інших країн-експортерів аграрної продукції – зміни клімату, посухи, повені та інші природні катаклізми – відтік кваліфікованих кадрів із сільської місцевості

Джерело: побудовано автором на основі [5; 6]

загрози, пов'язані з нестабільною економіко-політичною ситуацією, війною, змінами клімату та відтоком кадрів із сільської місцевості.

Застосування PEST-аналізу дозволяє комплексно оцінити зовнішні фактори, що впливають на процес розвитку аграрного підприємництва в Україні (табл. 2).

Таким чином, PEST-аналіз дозволяє виявити ключові чинники зовнішнього середовища, що формують загрози та можливості для розвитку аграрного підприємництва.

Використання зазначеного інструментарію дозволяє розробити ефективні стратегії пристосування до мінливих умов, скористатися наявними можливостями та нівелювати потенційні ризики при забезпеченні та стимулюванні розвитку аграрного підприємництва в Україні.

Заохочення підприємницької ініціативи в сільських регіонах, розвиток несільськогосподарських видів діяльності, агротуризму та диверсифікація сільської економіки є вкрай важливими напрямками розвитку аграрного підприємництва в Україні. Ці процеси сприяють диверсифікації джерел доходів сільського населення, створенню нових робочих місць, підвищенню рівня зайнятості та покращенню соціально-економічного становища на селі.

Одним із ключових підходів до стимулювання підприємницької активності у сіль-

ській місцевості є розбудова інституційного середовища та надання фінансової підтримки. Як зазначають вітчизняні науковці Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць, заходи державної підтримки мають бути спрямовані на створення сприятливого підприємницького клімату, розвиток інфраструктури села, диверсифікацію сільської економіки [2, с. 18–20]. Це передбачає створення сприятливих податкових та регуляторних умов, забезпечення доступу до фінансових ресурсів через пільгові кредитні програми, гранти, державні субсидії.

Важливим напрямом є розвиток сільської інфраструктури, у тому числі транспортної, інженерної та соціальної. Як зазначають О. Г. Шпикуляк, М. Й. Малік, розбудова сучасної інфраструктури сільських територій є запорукою не лише підвищення якості життя, але й диверсифікації несільськогосподарської зайнятості та залучення інвестицій [3, с. 74].

Перспективним напрямом диверсифікації сільської економіки є розвиток агротуризму та сільського зеленого туризму. Сучасні дослідження демонструють, що розвиток агротуризму може стати потужним драйвером розвитку підприємництва в сільських регіонах, оскільки забезпечує додаткові джерела доходів, створює нові робочі місця та стимулює розвиток супутніх послуг [5].

Таблиця 2

PEST-аналіз розвитку аграрного підприємництва в Україні

Політичні фактори (Political)	<ul style="list-style-type: none"> – вплив державної аграрної політики, регуляторних норм та законодавства – політична стабільність та безпека в країні – вектори зовнішньої політики (євроінтеграція, членство в СОТ тощо) – рівень корупції та тіньової економіки – державна підтримка та дотації для окремих сегментів аграрного бізнесу – регуляторна політика у сфері земельних відносин та оренди земель
Економічні фактори (Economic)	<ul style="list-style-type: none"> – макроекономічні показники (ВВП, інфляція, валютний курс) – доступність кредитних ресурсів та інвестицій для аграрного сектору – купівельна спроможність населення як чинник внутрішнього попиту – цінова кон'юнктура на світових ринках сільгосппродукції – вартість ресурсів (паливо, добрива, насіння) та їх імпортозалежність
Соціальні фактори (Social)	<ul style="list-style-type: none"> – демографічна ситуація та міграційні процеси в сільській місцевості – рівень доходів та якість життя сільського населення – розвиток сільської інфраструктури та соціальної сфери – суспільні настрої та ставлення до підприємницької діяльності
Технологічні фактори (Technological)	<ul style="list-style-type: none"> – рівень інноваційної активності та цифровізації в аграрному секторі – старіння основних фондів та технологічна відсталість багатьох підприємств, особливо малих та середніх – доступність новітніх технологій (біотехнології тощо) – розвиток систем зрошення, меліорації та збереження ґрунтів – можливості використання альтернативних джерел енергії в сільгоспвиробництві

Джерело: побудовано автором на основі [2; 3]

Важливим підходом є також підтримка самозайнятості сільського населення та розвиток сімейного підприємництва у несільськогосподарських сферах діяльності (ремісництво, виробництво сувенірної продукції, народні промисли тощо). На думку О. М. Красносова, Є. В. Пономаренко та ін., забезпечення економічної самодостатності сільського населення через створення умов для розвитку сімейного підприємництва є важливим напрямом сталого розвитку сільських територій [6, с. 286].

Загалом, активізація розвитку аграрного підприємництва в Україні, в тому числі і в сільській місцевості, потребує комплексного підходу, що включає створення сприятливого інституційного середовища, розбудову сільської інфраструктури, фінансову та консультативну підтримку, розвиток агротуризму та несільськогосподарських видів діяльності. Це сприятиме диверсифікації аграрної економіки, підвищенню зайнятості та доходів сільського населення.

Висновки. Аграрний сектор відіграє вагомий роль у забезпеченні економічного розвитку України, формуючи значну частку валового внутрішнього продукту та зайнятості населення. Однак він стикається з низкою викликів, серед яких критичними є застарілість матеріально-технічної бази, обмежений доступ до інвестицій, негативний вплив воєн-

них дій. Вагомим чинником активізації підприємницької діяльності в аграрній сфері є процеси інтеграції та кооперації, зокрема, зростає роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Застосування SWOT-та PEST-аналізів дозволило виявити ключові внутрішні та зовнішні фактори, що формують загрози та можливості для розвитку аграрного підприємництва в Україні. Серед ключових загроз – нестабільна політико-економічна ситуація, військові дії, зміни клімату та відтік кваліфікованих кадрів. Перспективними напрямками стимулювання підприємницької активності є розбудова інституційного середовища, надання фінансової підтримки, розвиток сільської інфраструктури, агроекотуризму, сімейного підприємництва та несільськогосподарських видів діяльності.

В цілому ж забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва потребує комплексного підходу, що включає створення сприятливого бізнес-середовища, модернізацію виробництва, залучення інвестицій, диверсифікацію сільської економіки та підтримку диверсифікації діяльності виробників. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на пошуку ефективних інструментів відновлення та стимулювання розвитку алого підприємництва в аграрному секторі, враховуючи нові виклики та реалії воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі : індикатори та ефективність / Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2017. 204 с.
2. Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект : монографія / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік та ін. Київ : ННЦ ІАЕ, 2016. 430 с.
3. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73–82.
4. Статистичний щорічник України за 2022 рік / за ред. І. Є. Вернера. Київ : Державна служба статистики України, 2023. 455 с.
5. Мірошник Р. О., Прокоп'єва У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Т. 4. № 1. С. 63–71.
6. Красносова О. М., Пономаренко Є. В., Харченко Р. В. Теорія та практика вибору перспективних напрямів розвитку малого бізнесу в Україні та світі. *Бізнес інформ*. 2021. № 11. С. 281–286.

REFERENCES:

1. Lupenko Yu. O., Shpykuliak O. H., Malik M. Y. (2017) *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriumstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist* [Development of small agricultural enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency]. Kyiv: NNTs «IAE», 204 p. (in Ukrainian)
2. Lupenko Yu. O., Malik M. Y., Zaiats V. M. (2016) *Rozvytok pidpriumnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt: monohrafiia* [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE», 430 p. (in Ukrainian)
3. Shpykuliak O. H., Malik M. Y. (2019) *Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpriumnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt* [Institutional Analysis of Entrepreneurship Development in the Agricultural Sector of the Economy: Methodological Aspect]. *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 73–82.
4. Verner I. Ye. (ed.) (2023) *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2022 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2022]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 455 p. (in Ukrainian)
5. Miroshnyk R. O., Prokopieva U. O. (2020) *Rozvytok maloho i serednoho biznesu v Ukraini: problemy ta perspektyvy* [Small and Medium Business Development in Ukraine: Problems and Prospects]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. Serii «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» – *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of Economics and Management»*, Iss. 4, no. 1, pp. 63–71.
6. Krasnososova O. M., Ponomarenko Ye. V., Kharchenko R. V. (2021) *Teoriia ta praktyka vyboru perspektyvnykh napriamiv rozvytku maloho biznesu v Ukraini ta sviti* [Theory and practice of selecting promising areas of small business development in Ukraine and the world]. *Biznes inform*, no. 11, pp. 281–286.